

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem

Régészeti Intézetéből

6
Ser. II. No. 1.

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICAE

Ex Instituto Archaeologico Universitatis

de Rolando Eötvös nominatae

Budapest, 1972.

egyikével búcsúzunk tőled kedves Zoltán: "sit tibi terra
levis", legyen könnyű neked az anyaföld, amelynek immáron
Te is része leszel.

László Gyula

1. Vattersfelde

A vonatkozó leletek áttekintésekor úgy tűnik, hogy a középeurópai "szkita" anyag egy része határozottan különbözik a nyugati /keleteurópai/ szkita emlékektől. Ez a körülmény fennáll úgy a zöldhalompusztai, mint a vattersfeldi /Witaszkowo/ leletnél, s lényeges, hogy ezek különben is szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Így a zöldhalompusztai szarvas /FETICH N. 1928. I./ agancsának jó hasonmását a vattersfeldi törhüvelyveret /MALINOWSKI, 1967. 3.k./ és mellkorong /im. 6.k./ szarvasain találjuk /FETICH N. 1928. 14./. A vattersfeldi hal /MALINOWSKI, 1967. 8.k./ szeméből kiinduló spirálisok technikai kivitele megegyezik a zöldhalompusztai szarvas zsinórozásának technikájával /FETICH, 1928. 15./. Mindkét leletben előfordul egy jellegzetes, fonott lánctípus /im. 16./, de a vattersfeldi mellkorong ragadozóinak anatómikus megformálása is közelesik a zöldhalompusztai lánccsal /im. 16./, de a vattersfeldi mellkorong ragadozóinak anatómikus megformálása is közelesik a zöldhalompusztai lánccsal /im. 16./. Nem hanyagolható az sem, hogy a zöldhalompusztai technikailag rokon tápiószentmártoni szarvason megtaláljuk a vattersfeldi hal spirális motívumát.

Ez a középeurópai szkítizáló leletkör láthatóan kapcsolódik az un. trák fejedelmi temetkezésekhez. Nem lehet nem összekapcsolni a vattersfeldi hüvelyveret maszkképzését /MALINOWSKI, 1967. 3.k./ a trebenistei /MANO-ZIST, D.-POPOVIC, L. 1956. I-II./ és petilepi /MIKULCIC, I. 1965. 9.k./ maszkokkal. A vattersfeldi törmarkolat lyramotívumai /FURTWAENGLER, A. 1883. III/5./GINTERS, W. 1928. 6a./ kapcsolatba hozhatók a vojnicai melléksz hasonló mintáival /FILOW, B. 1934. 21o.k./. Nyilvánvalóan összefügg a vattersfeldi és a duvanli /FILOW, B. 1927. 14.k./ hal is. Ez az összefüggés nemcsak a vattersfeldi, hanem a zöldhalompusztai lelet esetében is kimutatható, az itteni csonkagulaalakú csüngő /FETICH N. 1928. 13. III.t./ pontos megfelelője Kukuva Mogilából ismert /FILOW, B. 1934. 5o.k./. Természetesen ezt a kapcsolatot mutatják közvetve a mindkét körben előforduló görög áruk is.

Ugyanakkor a vázolt összefüggéseket nem lehet csupán esetleges görög eredet számlájára írni, még a lyramotívum esetében sem. A középeurópai szkítizáló leletkör kiemelt darabjai történetileg sem magyarázhatók kielégítően, mint arra többször rámutattak. A feltételezhetően nérvadó balkáni kapcsolatok viszont olyan irányba utalhatnak bennünket, amely alapján ezek a leletek történetileg kapcsolatba

hozhatók az iráni összefüggésű "trako-kimmer" lószerszám-
veretekkel.

A vettersfeldi tör /FURTWAENGLER, A. 1883. III/5.
GINTERS, W. 1928. 6a./ legközelebbi párjait a középeurópai
szkitizáló leletkör szolgáltatja, pl. az erkei /ROSKA M.
1942b. 91/1., REINECKE, P. 1897. 1.k./ vagy szirmabesenyői
/im. 10.k./ darabokkal. A zárt korlátozástól eltekintve a
típus szélesen elterjedt Kelet-Európában, ugyanakkor a leg-
egységesebben a Volgán túl találjuk meg, ahol és keletebb-
re a leggyakoribb /TALLGREN, A.M. 1914. 1/17, 2/12, 6a/ 7./.
Érdemes felfigyelnünk arra a körülményre, hogy a markolat-
végződés az utóbb idézett daraboknál minden esetben anten-
nás, ami a középeurópai szkitizáló leletkör több darabjánál
is megfigyelhető. Kronológiailag a vettersfeldi tör a leg-
korábbi darabok közé tartozik a lelet keletzése alapján,
így eredeteket az utóbb körülményt is figyelembe kell vennünk,
amelyik a típus kialakulási helyét mutathatja. A sziv
alakú markolatlap, amely a legjellemzőbb része a törnek,
nézetünk szerint Irán vidéken alakul ki. Ezen a vidéken
régóta ismerünk olyan töröket, amelyek markolatlapját többé-
kevésbé köralakú borda jelzi, ez pedig felvilágosítást ad
a markolatlap alakjára. E területen történt kialakulásra
utal a típus elterjedtsége Iránhoz közeleső vidékeken.

Nem kezelhető külön a törtől a hüvelyveret sem. Ennek
formai megfelelőit jól ismerjük a persepolsi apadana áb-
rázolásairól /GHIRSHMAN, R. 1964. 232, 289.k./ és közel
pontos megfelelőjét találjuk az Oxus-kincsben /im. 118.k.,
DALTON, O.M. 1964. IX./.. Nem szükségtelen néhány részlet-
megoldást figyelembe vennünk. Már utaltunk a törmarkolat
lyraalakú diszeinek bulgáriai kapcsolataira. Ez a diszítés,
amely különben az ártándi leletet is bevonja Vettersfelde
kapcsolatai közé /PÁRDUZ M. 1965. 16.k./, megelőzőre
talál Ziwiyáhn. Itt egy diadém végén találunk applikált
drót "lyra"-diszt /GHIRSHMAN, R. 1964. 531.k./, ami azért
is lényeges, mert nemcsak diszkrét, hanem kapocsként is
szolgál, így az ártándi diadém diszítésének előzményét is
jelentheti. Hasonló funkcióban ismerünk bonyolultabb lyra-
diszt a kelermesi diadémról /ARTAMONOV, M.I. 1966. 27-28.
t./AMANDRY, P. 1965. 7.k./.. Egyébként a ziwiyáhi "lyra-
hoz" hasonló technikailag a vettersfeldi hüvelyvég alsó
diszítése is /MALINOWSKI, 1967. 4.k./, ami a két lelet
közös görög kapcsolataira mutathat /vö. GHIRSHMAN, R. 1964a.
7./.

A hüvelyveret maszkábrázolása mind elgondolásban,
mind pedig formailag rokon néhány iráni ábrázolással.
Gyakoriak a maszkábrázolások a lurisztáni tük fején

/WIESNER, J. 1963. 46.k./, de oroszlánmaszkokat találunk az
egyik ziwiyáhi aranylemezen is /GHIRSHMAN, R. 1964. 143.k./.
Közelebbi és közvetlenebb a kapcsolat a lurisztáni bronz
maszkokkal, amelyekből több darabot ismerünk /TREASORS, Cat.
38-39./.. Függetlenül funkcionális szerepétől, a vettersfeldi
maszk csak az arc felső részét ábrázolja, mintegy szem-
üvegszerűen, illetve lényegében a szakállrész hiányzik róla.
Ilyen elválasztás, tehát a sima arc és a szakáll elkülöní-
tése jellemző az iráni ábrázolásokra, így a bitsitni szik-
larelief egyik alakján rövid, egyenes tagokkal elhatárolják
/CAMERON, G.G. 1960. 170./, de a vettersfeldivel közel ro-
kon határolómintát ismerünk egy susai, elamita ábrázolásról
/VANDEN-BERGHE, L. 1959. 103b./.

Külön figyelmet érdemel a hüvelyveret függesztőjén
elhelyezkedő "virágmotívum". Az egymás mellett kitérített,
esetenként bonyolult mintát alkotó, szabályosan elhelyezett
dudrok az iráni aranyművészet jellegzetes motívumai közé
tartoznak, elég itt egy Xerxes névvel ellátott hamadani
csészét említeni /VANDEN-BERGHE, L. 1959. 136c./.. A vetters-
feldi megoldás lényegében ugyanaz, természetesen a méret-
különbségekből következő technikai módosulástól eltekintve.
Emellett a vettersfeldivel szinte azonos motívumot találunk
egy lurisztáni tüfejen, a középső sáv jobboldali rekeszének
közepén /WIESNER, J. 1963. 46.k./.

A hüvelyborítás ábrázolásának kétsávós bontása össze-
vethető a IV. századi Gort-Oha-i goritos borításával /ARTA-
MONOV, M.I. 1966. 194.t./, a vadkanábrázolásra idézhetünk
párhuzamot a kelermesi tükörről /im. 29.t./, de ezzel kap-
csolatba hozhatók az ion művészet hasonló ábrázolásai is
/HOGARTH, D.G. 1908. 133. 33.k./HANFLMANN, G.-DEITWEILER, H.
1961. 7.k./.. Meglehetősen lényeges körülmény, hogy a tör-
veret oroszlánjának sörényábrázolása azonos a ziwiyáhi-
pektorale szárnyas oroszlánjának sörénykidolgozásával
/GHIRSHMAN, R. 1964. 137.k./.. Az ábrázolás az asszir-urur-
túi csoportba tartozik.

A vettersfeldi aranylánc megfelelője ismert Ziwiyáhn-
ról /im. 151.k./ és az Oxus-kincsből /DALTON, O.M. 1964.
XXI/151-152./.. Mint arra Amandry rámutatott, a ziwiyáhi
megfelelőjeként kell számotartani a Litoj-kurgán diadémját
is /AMANDRY, P. 1965. 4.k./.. A keleti szkita körrel fennál-
ló összefüggést említi Mancevič is /MANCEVIČ, A.P. 1958.
78./.

Ami a vettersfeldi halat illeti, duvanli megfelelő-
jén túl említhető az Oxus-kincs aranyhala /DALTON, O.M.
1964. VI/16./, amely az eddigiekhez hasonlóan Irán közelé-

be juttat bennünket. A halábrázolás, mint olyan elég közönséges Közel-Kelet művészetében, tehát ilyenformán sincs akadály annak, hogy a vettersfeldi halat e terület hatásaként értelmezzük. Erre utalnak az aranyhal ábrázolásai is, amelyek nem kapcsolhatók a Ny-i szkita művészettel, de megtaláljuk párhuzamait keletebbre, mint a kosfejékké formált halfarkaknak. Egyik legjobb megfelelőjét utóbbiaknak a ziwiyahni pektoraleról ismerjük /GHIRSHMAN, R. 1964. 137.k./ Ugyancsak Ziwiyáhról említhetjük a hal szeméből kiinduló spirálisok párhuzamát, egy griff-fej nyaki részén megintázva /im. 138.k./. Ezt a griff-fejet másolja a hasonló spirálissal díszített keletkezett diadém /ARTAMONOV, M.I. 1966. 25-26./. Hasonló kettősspirált találunk egy sardisi vésett csontlapon /MELLINK, J. 1966. 41/13. DETWEILER, A.H.-MITTEN, D.G. 1965. 3.k./.

Bár az említett spiráldiszek kapcsolata hozhatók a vettersfeldi hal díszével, a kompozíció tekintve nem azonosak azokkal. A szembe forduló kettősspirális megoldást, tehát a vettersfeldi formát ismerjük közelkeleti elefántcsontfaragványokról. Egy delosi lapon griffábrázolás részletként, eltérően kiformált spirálkompozícióban találjuk, közel az állat szeméhez /KANTOR, H.J. 1960. 10B./. A darab datálása LH III B. A megiddoi kincs egyik lapján ez a motívum közvetlenül a griff ?? szeméből indul ki /im. 11/ középtűt/. A tollazat megoldása analógiát jelenthet a vettersfeldi hal pikkelyeihez. Függetlenül attól, hogy a megiddoi kincs 13. századi datálása alacsonynak tűnik számunkra, a motívum kétségtelenül egyediként kapcsolható a vettersfeldihez, s a középkorbeli elefántcsontfaragványok ismeretében lehetségesnek tartható hosszabb továbbélése. Utóbbira különösen aszszir példányok utalnak, de a spirálisok korábban említett párhuzamai valószínűsíthetők, hogy a vettersfeldi motívum távolabbi Közel-Keletről származik.

Folytathatjuk a sort a madárábrázolással. A hosszú életű, kultikus iráni madárós már ismert a hasanlui csészén is /DYSON, R.H. 1960. 124.o./. A vettersfeldihez hasonló típusú ábrázolást ismerünk az Oxus-kincs egyik korongjáról /GHIRSHMAN, R. 1964. 543.k., DALTON, O.M. 1964. XI/24. továbbá egy ziwiyah-i darabról /GHIRSHMAN, R. 1964. 378.k./ s idevonható egy ismeretlen lelőhelyű példány /DALTON, O.M. 1964. XII/33./. Leginkább kapcsolatba hozható a vettersfeldivel a hamadani repülő madár ábrázolása /GHIRSHMAN, 1964. 478.k./.

Bármilyen furcsának tűnik is, a vettersfeldi hal "triton"-ábrázolásának szintén Iránban kereshetjük megfelelőjét, ebben az esetben a megnakálás technikája és for-

mai jegyei alapján. A triton fejének kidolgozása, a haj eloszlása, a haj és a szakáll jellege mind olyan jegyek, amelyek a hasanlui csésze /DYSON, R.H. 1960. 124-125, 126, 127. o./ és pohár /im. 127.o./ emberábrázolásaival formális megfelelést mutatnak. Technikai kapcsolatra utal, hogy a vettersfeldi halon /MAŁINOWSKI, 1967. 8-12.k./ hasonló poncolást találunk, mint a hasanlui csészén /DYSON, 1960. 127.o./, de a sorba rendezett, ferdén tartott ponccal beütött rovátkák is megegyezést mutatnak. Néhány esetben meglepő a hasonlóság.

A vettersfeldi hal ábrázolásai között olyat is ismerünk, amelyik egyértelműen iráni, valószínűleg Achaemenidákori jellemzőkkel bír. Az ábrázolás felső sorának utolsó jelenetében macskaragadozó vadkant támad meg hátulról. A ragadozó fejét, ellentétben teste további részével, egyáltalán a többi alakokkal, "en face" ábrázolták, ez a megoldás pedig teljesen azonos a persepolisi fogadási terem lépcsőféléjáratainak egyik ábrázolásával, ahol egy oroszán bikát támad /WIESNER, J. 1963. 58.k./.

A lelet talán legérdekesebb darabja a korongos mellidisz /MAŁINOWSKI, 1967. 6.k./. A dísz, mint átlukasztásaiából kivehető, átlós irányban erősítették fel. Ilyen nézőpontból nagyon közelesik /formailag/ a négykorongos fibulákhoz /MARTON L. 1911. IV/24-26./. Technikailag és a kompozíciót tekintve azonban úgy találjuk, hogy a szerkesztést nem az átlós felfüggesztésből kiindulva végezték, hanem vízszintesen. Erre utal a két kos elhelyezése, de a ragadozó-növényevő párosítások is. Feltehető, hogy a mellidisz egy hosszabb, ismétlődő kompozícióból vágta ki, ebben az esetben pedig az eredeti daraból olyan alakot is kivághattak amelyek formai megfelelőjét nagyon jól ismerjük a glasinaci korongfibulákban /BENAC-ČOVIĆ, 1957. V/5-6, X/3, XXII/9. XXVIII/12, XXXV/12-13./. Az említett glasinaci fibulatípus viszont bizonyára kisázsiai származású, erre utal számos ephesusi elefántcsont és csont példány /MOGARTH, D.G. 1908. XXXIII/1-9./. Lényeges, hogy az ephesusiak kompozíció tekintetében közelesnek a vettersfeldihez, csak az előbbi-eken a belső és külső kör között nem figurális, hanem geometrikus díszítést találunk. Egyben az ephesusi darabok megerősíthetnek bennünket abban, hogy a vettersfeldi mellidisz eredeti nagyobb /munka/darab része, ugyanis ezeket a csont alapon körzővel jelölték ki, ez a megoldás pedig valószínűleg egyezik a vettersfeldivel. Feltételezésünket megerősíti, hogy ismerünk ilyen többrészes darabot Glasinacról /HAMPEL J. 1894. 43o.o./, sőt Bele Palankáról ismerjük a vettersfeldivel azonos, négykorongos formát is /SREJČIĆ,

D. 1960. 62. 28.k./.

Érdemes felfigyelnünk arra, hogy az egyik ephesusi darab /HOGARTH, 1908. XXXIII/12./ olyan sajtószerű kettágú fonatdíszrel ellátott, ahol a kimaradt közök többé-kevésbé köralakúak, közéjük ponttal. Ugyanezt a díszítést találjuk az egyik trebenistei maszkon /MANO-ZISI, D.-POPOVIĆ, L. 1956. II. t./, ugyanakkor ennek a mintának olyan szoros iráni kapcsolatai vannak, amely mellett nem mehetünk el. Legkorábbi megfelelőjét az amlashi poháron találjuk /GHIRSHMAN, 1964. 36.k./, megemlítendő, hogy a pohár és a trebenistei hasonló összefüggésére már VI. Popović rámutatott /POPOVIĆ, V. 1965. 20./.

Megtaláljuk ezt a mintát a többször említett ziwiyah-i pektorálen is /GHIRSHMAN, 1964. 137.k./.

Nyilván nem esetlegesség, hogy az Oxas-kincs Vetersfeldéhez szorosan kapcsolódó arany akinakesborításán ugyanilyen minta tűnik fel /im. 118.k./.

Az ismertettek azt sugallják, hogy a mintát iráni eredetűnek tartjuk. Nem mond ellene egy ilyen feltételezésnek megjelenése az ion edényfestészetben /amely egyébként is "orientalizáló"/, ahol ugyancsak felfogható iráni hatásnak.

A mellkorong nemcsak közvetve kapcsolható iráni emlékekkel. A korongba szorított állatsor jó megfelelőjét ismerhetjük meg Hasanlun a csésze aljáról /DYSON, 1960. 124.o./, egyébként az ábrázolt kosok általában is kapcsolatba hozhatók a vetersfeldiekkel. Jellegetesen középleletiek a mellkorong bikaábrázolásának jellemzői. Az egy szarvval ábrázolt bika szarvjellemzéséhez párhuzamot ismerünk egy ziwiyahi edényről /PORADA, E. 1962. 125.k./, ugyancsak egyszarvú bikát ábrázolnak egy urartui pajzsdudron /PIOTROVSKIJ, B.B. 1951. XXXIX/2./, de az egyik, már említett persepolisi reliefen is egyszarvú bikát láthatunk /WIESNER, J. 1963. 58.k./.

Keveset mondhatunk a fenőkómarkolatról, formai egyszerűsége miatt. Mint korábban rámutattak, sok fenőkómarkolat ismert Glasinacról /BENAC-COVIĆ, 1957. XX/6, XXVII/3./.

Gyakran megtaláljuk viszont Iránban is a fenőkómarkolatot, Ziwiyahn /TRÉSORS, Cat. 598./, vagy a susai Inshushinak-depositban /PORADA, 1962. 57.o./, ezek alakosak, s mindkettő kapcsolható bizonyos vonásaiban a középeurópai szkitizáló leletkörrel, mint arra még kitérünk.

Elég problémátikus a nyakperec kérdése /MAJINOWSKI, 1967. 7.k./.

Mindenekelőtt szükséges megjegyeznünk, hogy ez a tárgy a perzsa birodalom méd udvaroncainak jellegzetes viselete /GHIRSHMAN, 1964. 235.k., von der OSTEN, H.H. 57.t./.

A darab formapárját viszont nem ismerjük a vonat-

kozó területről. REINECKE /1897. 25./ kapcsolta össze a rakamazi karikával, az viszont összekapcsolható zablakörünk leleteivel. Ugyanilyen szögletes keresztmetszetű, csavart karikákat találunk más típusú végződéssel a fokorui leletben /AE 1946-48. XIX.t./, a kettő között aligha két-séges a kapcsolat. Nem feltétlenül biztos, mint Reinecke hiszi, hogy a rakamazi karika előzményét kell látnunk a krasznahorkaiban /AE, 1892. 158./.

Utóbbi csavart részének legközelebbi rokonát a blatncai /GALLUS-HORVÁTH, 1939. XXIII/2./ és istebnei /im. LXXXVIII/1./ diadémokon találjuk meg, ami a leletet az orvái csoport környezetébe utalja. A krasznahorkai karika megfelelőjét egyébként ismerjük az É-kaukázusi Vozdviženről /ARTAMONOVA-POLTAVCOVA, O.A. 1953. 25/1./, ami az orvái csoport kapcsolataiban nem egyedüli. Meg kell jegyeznünk, hogy a krasznahorkai karika típusa tárgyszerűen is megtalálható az orvái csoportban, így Felső-kubín II. lelőhelyen /ČAPLOVIĆ, P. 1961. 138.k./.

Fentiek ellenében tisztázzuk, hogy az említett három típus között nem kell genetikai kapcsolatot látnunk. A rakamazi karika végeinek kiszélesítése a nagyobb forrasztási felület előállítására miatt szükséges, tehát egyszerűen levezethető a fokorui karikatípusból, s úgy tűnik a vetersfeldi sem kapcsolódik genetikailag közvetlenül hozzájuk. Ezt a méretarányok is alátámaszthatják, ebben a tekintetben pedig jól összehozható az említett persepolisi ábrázolásokkal.

Ugyanakkor a vetersfeldi karikának van egy részlete, ami közvetve kapcsolja zablakörünkhöz. Ez a karikát záró, odaforrasztott lemez megmintázása /REINECKE, P. 1897. 18./.

Ilyen sorbarendezett, gúlaalakú kiemelkedéseket az orvái csoport jellegzetes darajain találunk: Istebnen /GALLUS-HORVÁTH, 1939. LXXXVIII/5, LXXXIX/5./, Felsőkubínon /ČAPLOVIĆ, P. 1964. 236.k./.

Ez az adat különösen a vetersfeldi lelet relatív kronológiájának megítélésakor fontos.

Fentebbiek természetesen nem jelentik azt, hogy a tárgyak mindegyike iráni készítmény, a gyártás helye több darabnál Kis-Ázsia valamelyik ion városában feltételezhető. Különösen a törvégorbitás esetében mutatható meg az ion eredet /MAJINOWSKI, 1967. 4.k./, erre a Zolotoj kurgán ARTAMONOV, M.I. 1966. 23.k./ és az Ostraja Tomakovskaja-i sír /im. 66.t./ /MANCEVIĆ, A.P. 1959. 76. 21.k./ ion eredetű törvégorbitásai utalhatnak. Egy 500 körüli itáliai maszkcsüngő is a törvégorbitásának pontosan megfelelő spirális filigránmotívumokat találunk /BLOCH, R. 1963. 64.t./.

Ugyancsak nyilvánvaló a görög eredet a fülönfüggő és a

csongagulaalakú csüngő /FURTWÄENGLAR, A. 1883. I/3./ esetében. A kigyófejű karperecnél /im. I/4./ ez nem valószínű, lehet, hogy a példány összevethető egy lurisztáni, oroszlánmaszkos karpereccel /GODARD, A. 1931. XXVII/87./.

A vettersfeldi lelettel fennálló kapcsolata alapján hasonló irányban fogjuk követni a zöldhalompusztai lelet összefüggéseit is. Említettük a csongagulaalakú csüngő Kukuva Mogila-i megfelelőjét, s az aranylánchoz a már említeteken túl még az Oxus-kincs darabjait kell idéznünk /DALTON, O.M. 1964. XXI/151, 152./.

Lényeges számunkra, hogy a zöldhalompusztai szarvasalak megoldása egyedülálló az ismertek között. Mármost az egyik mellső lábára "roskadó" alakot nagyon jól ismerjük Iránból és Mezopotámiából. Salmaneser III. /858-824/ emaillos téglatabláján találunk ilyen ábrázolást /READE, J.E. 1963. IX.t./, de feltűnik ez a már többször emlegetett Ziwiyáhn, egy elefántcsontfaragványon /VANDEN-BERGHE, L. 1959. 142a./, amely az együttes "asszir" csoportjához tartozik. És hogy nemcsak asszir megfogalmazásban jelenik meg, arra egy teljesen azonos saqqizi, edényre festett ábrázolás utal /im. 143d/.

A felsoroltak minden esetben kecskét jelenítenek meg, ami persze nem zárja ki formakapcsolatukat a zöldhalompusztai szarvassal.

A részleteket illetően a zöldhalompusztai szarvas zsinórozásának több megfelelőjét ismerjük. Zsinórozást találunk egy lurisztáni kardmarkolat állatalakjain /GHIRSHMAN, 1964. 83.k./, s gyakorlatilag minden esetben a persepólisi akinakesábrázolások végződésein /im. 287-289./, úgy mint a velük kapcsolatba hozható sardisi állatábrázoláson /MELLINK, J. 1966. 41/13./.

Hasonló zsinórozás feltűnik a ziwiyáhn-i pektorale állatalakjain is /GHIRSHMAN, 1964. 137.k./, vagy az Oxus-kincs darabjain /WIESNER, J. 1963. 48.k./.

Az Oxus-kincs griffes aranypercénél még a technikai kivitel is közelebb áll a zöldhalompusztaihoz. A szarvas felületi kidolgozása ugyanakkor eléggé közel áll a ziwiyáhn-i oroszlánmaszkos aranylemez kecskeábrázolásainak /GHIRSHMAN, 1964. 143.k./, vagy a kecskealak felületmegmintázásához /im. 154.k./.

A szarvas füle alatt kimunkált madárfej inkább jellemző a Volgától keletre eső szkita művészetre, de ilyen mintát találunk a ziwiyáhn-i kincs egyik aranylemezen is /im. 147.k./, AMANDRY, P. 1965. 8.k./.

Nem hiányzik Iránban a visszaforduló fejű állatábrázolás sem. Gyakorta ezt találjuk az állatfülü edényeken /GHIRSHMAN, 1964. 308, 333.k./, feltűnik a ziwiyáhn-i pektorale is /im. 137.k./, továbbá az Oxus-kincs egyik aranykorongján /WIESNER, J. 1963. 48.k./, s

megtalálható a persepólisi ábrázolásokon /im. 58.k./.

A szarvasábrázolást is megtaláljuk Iránban, erre a már említett oroszlánmaszkos ziwiyáhn-i aranylemez idézzük /GHIRSHMAN, 1964. 143.k./, PORADA, E. 1962. 128./, amelyen a nyugvó szarvasok formailag, agancskiképzésük, felületi kidolgozásuk pontos /legközelebbi/ megfelelői a tápiószentmártoni szarvasának /FETTICH N. 1928. VII./.

Az iráni formakapcsolatokon túl jó okunk van azt hinni, hogy a zöldhalompusztai láncot Iránban is készítették. Erre részben utalhatnak az oroszlánalakok, másrészt a lánc "halfej"-alakú csövének díszítése. Ezen, mint FETTICH /1928. 12./ írja: "A szemeket egy-egy nagyobbfejű szög jelzi, melyet körben apró, felforrasztott gömböcsök kerítenek." Ezt a megoldást ismerjük a hasanlui rhyton díszítéséből /PORADA, E. 1962. 112.o./, DYSON, R.H. 1960. 128.o./ és egy ziwiyáhn-i fenéki kecskefej alakú foggantyújáról /TRESORS, Cat. 598./.

Utóbbi darab kettősfonatú filigránja is azonos a zöldhalompusztai lánc csöveinek végét díszítő filigránnal, de megtaláljuk a halfejalakú csövek egyszálú filigránjának párját is. Hasonló filigránt ismerünk egyébként egy susai fenéki markolatáról is /PORADA, E. 1962. 57.o./.

Ugy tűnik, a zöldhalompusztai lelet is kapcsolható közvetlenül a középeurópai zablakörhöz. Ez - később elemzendő részleteken túl - az aranygombokon keresztül mutatható meg /FETTICH N. 1928. III./, amelyek jól összevethetők az ugrai /GALLUS-HORVÁTH, 1939. XVII/2./, dájjai /im. XXXVIII/13./, marocsapói /im. LIX/B2./ és felsőújvári /RUSU, M. 1960. 4/22./ bronz megfelelőekkel, különös tekintettel az utolsóként idézetre. Mint arról korábban beszéltünk, ez a gombtípus Mezopotámiára, Iránra megy vissza /II.a.3./.

Említést érdemel egy sirlélet. Ez a Gurbanesti-i 2. halom 2. sirja /ROSETTI, D.V. 1959./, amelyben jellegzetes /"szkita"/ nyilhegyeket /im. 5/5-10./, ezüst csüngőt /im. 5/2./, ezüst csiptetőt /im. 7.k./ és egy griffrajzos aranylapot /im. 5/11, 6.k./ találtak. Nem szükséges végigidezni a perzsa művészet griffábrázolásait, tény, hogy sokkal jellemzőbb rá, mint a szkítára. A gurbanesti ábrázolás egyik legközelebbi párját egy gordioni elefántcsont fésűn találjuk /YOUNG, R.S. 1956. 86/23./, a darabot az ásató is achaemenidának határozza meg /im. 257./.

Külön figyelmet érdemel az ezüst csüngő. Ilyen darabokat a persepólisi apadana ábrázolásain akinakesről függve látunk /GHIRSHMAN, 1964. 287.k./, s mint WIESNER /1963. 119./ megjegyzi, ezek a csüngők az iráni lovasok jellegzetességei. A darabok feltétlen ázsiai eredete, szoros achaemenida kapcsolatuk nyomós érvként jöhet számba az adatok történeti magyarázatánál. Fon-

tos továbbá, hogy a csiptető, de a csüngő is, mint arról később bővebben szó esik, Glasinacra keresztül zablakörünkkel hozza kapcsolatba.

Fentebb már tettünk megjegyzéseket a tápiószentmártoni szarvasra. A darab olyan szorosan kapcsolódik vizsgált leletkörünkhöz, hogy aligha lehet elválasztani attól. A zsinórozás Zöldhalompusztával, a faron elhelyezett spirális Vetttersfelddel, Ziwiyáhval, a felületek kidolgozása Ziwiyáhval, s az agancsmegmintázás ugyancsak Vetttersfelddel és Ziwiyáhval kapcsolja össze. Különösen nyilvánvalóvá teszi idekapcsolódását és iráni összefüggéseit az a tény, hogy a ziwiyáh-i pektorale barbár állatalakján ugyancsak faron elhelyezett spiráldísz található /GHIRSHIAN, 1964. 137.k., WIESNER, 1964. 52.k./. Nem mond ellent az e körbe való rendezésnek az együtt talált kónikus fejű "aranytü" /FETTICH N. 1927. 139./ sem, mert ezt a kónikusfejkiképzést megtaláljuk pl. egy duvanli függőn /FILOV, B. 1927. 17.k./, de idekapcsolható a radolištei karperec is /POPOVIC, L. 1958. IX/Gr. I.5/1, I.4/1./, amellyel együtt ugyancsak előkerült előázsiai /és iráni/ típusú függő /im. I.8/1, I.7/1./. Ugyanide vonódnak az artándi megfelelők /PARDUCZ M. 1965. XX, XXII/1-3./, amelyeket később bőven tárgyalunk. Mindezek alapján nincs okunk arra, hogy a tápiószentmártoni szarvast időben vagy történetileg elkülönítsük.

A Középeurópai szkitizáló leletkörbe jellemzői alapján bennfoglaltatik a garcinovoi préselőminta, ami egyben azt is jelenti, hogy a leletkör többi darabjához hasonlóan kell kezelnünk. A minta részletes elemzésére azonban később, Trákia kapcsán kerítünk sort.

2. Michałkow-Dálj-Fokoru

A Michałkow-aranykincskör feltűnése óta előkelő helyet foglal magának a középeurópai "preszkita" kérdés vizsgálatában. A századközepfordulóig megjelent véleményeket HARMATTA /1948. 79.sk., 1953./ foglalta össze alaposan, az azóta megjelent munkákból talán leglényegesebb GIMBUTAS, M. /1959. 84.sk./ futólagos áttekintése. Szükséges megemlíteni SVESNIKOV-nak /1968/ a Michałkowi tárgyak szimbólikájával foglalkozó munkáját, továbbá egy kézíratos dolgozatot VADÁSZ Évától /1966./. A leletek /esetenként konkrét-

tan Michałkow/ etnikai, kronológiai rendezésében bizonyos eltérések figyelhetők meg. Reinecke trako-kimmer leletcsoportja már HARMATTA /1953. 71.sk./ kezén átváltozott kimmer-ré, GIMBUTAS /1959. 87./ is inkább a kimmerrekhez kapcsolja a Michałkowi leletet. SVESNIKOV /1968. 27./ a goligrádi kultúrába illeszti be, VADÁSZ /1966./ szerint beilleszkednek a K-i Kárpátmedence régészeti anyagába, s megjegyzi, hogy a kincs olyan időre datálódik, amikor a területen szkíta etnikummal kell számolni. Ez a tipológiai alapú datálás /VI.sz. 2. fele/ egybeesik HARMATTA /1953. 44./ "történeti megfontolású" időrendjével, konkrétan az elrejtés időpontjára vonatkozóan. Ugyanakkor a szovjet irodalomban VIII-VII. századot találunk /MELJUKOVA, A.I. 1960. 38., vö. BLAVATSKIJ, V.D. 1964. 15./, hasonlóan GIMBUTAS-hoz /1959. 87./, aki /"tentatívely"/ a késői VIII. századba helyezi a kincset. A datálás tehát két, jól különvált úton fut. Számunkra különösen érdekesnek tűnik Vadász tipológiai alapú keltézése, tekintve, hogy Harmatta nem fejtette ki azokat a történeti elgondolásokat, amelyek alapján a kincset a VI.sz. 2. felébe helyezi, és valószínű, hogy ez a történeti kép nem egyezik a miénkkel, amelyet később részletesen kifejtenek.

Tekintsük mindenekelőtt a Michałkow-aranykincskör tárgyainak eredetét. Egészen bizonyos, hogy a Michałkowi aranycsésze /HADACZEK, K. 1907. I./ nem középeurópai eredetű. GIMBUTAS /1959. 87./ szerint páriait Assziriában találjuk, ezek IX-VII. századra datálódnak. Legutóbb HARMATTA /1966. 115./ utalt a Michałkowi edényre, ő az achalgori depót hasonló darabjával veti össze. Ehhez feltétlenül szükséges megjegyeznünk, hogy az achalgori kincs datálása egyértelműen V. század /POTRATZ, J. 1966. 234., TIRACJAN, G. A. 1964./.

A csésze mindenekelőtt kapcsolatba hozható egy duvanli ezüst darabbal /FILOV, B. 1927. 26-7.k./, amely ugyan "Riefelschale", de fenékkiképzése teljesen megegyezik a Michałkowiéval. Az együtttest Filow V. századra teszi /im. 51./.

Valóban sok megfelelőjét találjuk a csészének Közél-Keleten. Itt elsősorban egy hamadani, Xerxes névvel ellátott, de bonyolultabb díszű darabra hivatkozhatunk /VAIDEN-BERGHE, L. 1959. 136.o./, hasonló darabok gyakran előkerülnek a foglalkozott területen /vö. HAMILTON, R.W. 1966./. A Michałkowi dudrok legjobb alaki megfelelőjét egy médoperzsa csészén találjuk /im. 6b. k./, ezt Hamilton VII. századra teszi /im. 6./. Szinte pontos megfelelőt ismerünk Assurból /im. 2b. k./, erre Asurtaklak nevét vették, ha ez azonos a 805. év eponymosával, akkor a csésze datálása IX-VIII.sz. fordulóra lehet /im. 3./. A típus hosszú életű, mint az a korábbiakból, s egy oxusi darabból /DALTON, O.M. 1964. VIII./ ki-derül. A kinyomott dudrok feltűnnek Iránban kerámián is, így

a hasanlui fekete "Palastware" darabjai között találunk ilyen /PORADA, E. 1962. 98.k. alúl/, ez a körülmény egyébként Magyarországon is jellemző.

Az elmondottakból mindenestre nyilvánvaló, hogy a michačkowi csésze mezopotámiai /iráni?/ eredetű, a típus európai megjelenésének idejére esetleg megközelítő adatként szolgálhat a duvanli példány.

A mezopotámiai eredetű fémedények kapcsán meg kell emlékeznünk még egy középeurópai darabról, amely a michačkowinak egyik legközelebbi rokona. Az ördöngösfüzesi csésze ugyan töredékes /HAIPEL J. 1895. II/17./, de így is jól azonosítható vizsgált típusunkkal. A lelet másik csészeje ugyancsak jó megfelelőekkel bir Közép-Keleten /im. II/12./, hasonló peremkiképzésű edényt látunk egy Send-širli/Samal-i ábrázoláson /HAMMAN, R. 1957. 410.k., MUSCARELLA, O.W. 1967. VI./, de előfordul a persepolisi apadana ábrázolásain is /GHIRSHMAN, 1964. 220.k./.. Az ördöngösfüzesi kincs többi edénye /pl. HAIPEL J. 1895. II/15./ egyébként jól kapcsolható az angyalföldi lelethez /TOMPA F. 1928./.

Kiemelkedő darabjai a Michačkow-aranykincskörnek az állatalakos lemezesfibulák /HADACZEK, K. 1907. II-III./ SVEŠNIKOV, 1968. 1/2, 4, 6-7., EBERT, M. 1908. 115.k./, amelyeknek Közép-Európán kívül egyetlen párját sem ismerjük. Szokás ezeket a kobáni állatábrázolásokkal összevetni /utoljára: GIMBUTAS, 1959. 85./, amihez mindenekelőtt azt szükséges hozzátennünk, hogy ezek Transzkaukáziából derívalódnak. A fibulák szerkezeti és bizonyos technikai sajátosságaihoz már korábban görög területről idéztek adatokat /vö. MARTON L. 1913. 338./, meg kell továbbá megjegyeznünk, hogy ilyen lemezesfibulák előfordulnak Donja Dolinán is /HARIĆ, Z; 1964. IX/19. stb./.. Különösen lényegesnek tűnik, hogy az ephesusi korongos-lemezes fibulákat ugyanolyan módon díszítik, mint a michačkowi zoomorph darabokat /MARTON L. 1913. 338., HOGARTH, D.G. 1908. 190./.. Ezt az összefüggést azért is fontosnak kell tartanunk, mert az ephesusi anyagnak - mint arról volt, s bővebben lesz is szó - számos összefüggése van vizsgált leletsoportjainkkal. A Michačkow-aranykincskörrel kapcsolatban még egy ephesusi összefüggésre kell rámutatnunk: a több darabon megtalálható trébelt, körkörös mintaösszeállítást egy olyan ephesusi csüngődíszben találjuk /HOGARTH, D.G. 1908. VII/6./, amely pontos megfelelője a blatnicai hasonló daraboknak /GALLUS-HORVÁTH, 1939. XXX./.. Mindezek alapján legalább azt feltételezhetjük, hogy a michačkowi kincs ilyen technikai sajátosságokkal rendelkező darabjai

nem európai területen készültek.

Ami a michačkowi állatalakokat illeti, kétségtelenül legközelebbi rokonuk a hasonló dájjai darab /EBERT, M. 1908. 115.k./, de nem hagyható figyelmen kívül a bulgáriai Pašakőj/boljarovoi edényre rajzolt azonos állatalak sem /MILČEV, A. 1955. 359.sk., GIMBUTAS, M. 1959. 85./, amely V-IV. /MILČEV, A. 1955. 366./, de inkább IV. századra /vö. BLAVAT-SKIJ, V.D. 1964. 10.j./ tehető. Mindaddig figyelmen kívül maradt egy brezovoi megfelelő, amelyet achátba karcoltak /VELKOV, I. 1938. 3.k./.. A kitért száj, a megnagyobbodó feji rész, az előrenyúló mellső lábak, lekonyuló farok mind olyan jellegzetesség, amely megtalálható a Michačkow-aranykincskör állatalakjainál; az ábrázolás jellegében mindenképpen szorosan kapcsolódik leletsoportunkhoz. A kőkamrasírban egyébként a trákiai fejedelmi temetkezésekre jellemző poncolt arany pektoralet találtak /im. 2.k./, s az előkerült vörösalakos vázak alapján Velkov V.sz. 2. felére datálta /im. 15./.

A számbajöhető anyag áttekintésekor, a bulgáriai adatokon túl, nyilvánvalóvá vált, hogy aligha lehet szó az állatok közvetlen kaukázusi /különösen E-kaukázusi/ kapcsolatáról.

A visszaforduló fejű michačkowi darabról /HADACZEK, K. 1907. III/2., GIMBUTAS, M. 1959. 85., SVEŠNIKOV, 1968. 1/2./ különösebb nehézség nélkül megállapítható, hogy készítésekor adott köralaki felületet vettek figyelembe, ezért szükséges a farok felhajlása, a mellső lábak hátra, a hátsók előre ívelése, de a hátrahajló fej is ennek következménye lehet. Ezt a körkeretbe foglalt állatábrázolást megtaláljuk egy kalhui /Nimrud/ reliefen /POTRATZ, 1966. XLIII/100., HAMMAN, R. 1957. 420.k., HROUDA, B. 1965. 13.k./.. Az ábrázolás orosz-lánt jelent meg, hátrahajló fejjel, felálló farokkal, csak abban különbözik a michačkowitól, hogy hátsó lábait nem egyben, hanem külön mintázzák. Ez a lábtartás egyébként pontosan megfelel a zöldhalompusztai szarvasának, s ebben, ha nem is közvetlen kapcsolat, de a visszaforduló fejjel párosuló, meghatározott körre jellemző megoldás fedezhető fel. Mint később látni fogjuk, valószínű, hogy a michačkowi állatalakok is nagymacska ragadozót jelentenek meg, így a kalhui darab naturalisabb megfogalmazásától eltekintve, közeli kapcsolatban kell szemlélnünk a vizsgált példányokat.

Kronológiai kérdések nehezítik a két ábrázolás vázolt kapcsolatát. A kalhui sztélét II. Aššur-našir-aplihoz tartozónak határozzák meg, ami 883-859 közötti intervallumot ad. Anélkül, hogy a datálásban szélsőségesen véleményt nyilvánítanánk, néhány megjegyzést szükségesnek látszik ten-

nünk. Nem elhanyagolható körülmény, hogy zablakörünk számos darabjához, így a gyeplőszorítókhöz, csótárákhoz, sőt a kőrszeletekkel osztott gombokhoz is idézhattunk erről az ábrázolásról nagyon közeli megfelelőket. Eszre kell vennünk továbbá, hogy az említett ábrázolás és Assur-našir-apli II. más megjelenítései /vadászjelenetek is/ között szinte semmi közösséget nem figyelhetünk meg /vö. BARNETT, R.D.-FOR-MAN, W. 1960./ . Nyilván nem esetlegesség, hogy a persepoli-si oroszlánábrázolások, mint HAMILTON /1966. 13./ mondja: "clearly derived from the old Assyrian pattern seen in Fig. 13a-c", amelyek között ott vannak Assur-našir-apli II. oroszlánábrázolásai is.

Problémát okoznak ezek az adatok a ziwiyah-i lelet datálásában is. Az egyik ziwiyah-i faragványon /WILKINSON, C.K. 1960. 2.k. - asszir csoport/ az asszir udvari tisztviselő kardját és hosszú ruháját találjuk, ez a kard-típus található foglalkozott nimrudi reliefünkön is. Wilkison ennek alapján teszi a ziwiyah-i leletet VII.sz. elejére /m. 220./, holott sokkal inkább annak végére, sőt VI. századba datálható /BOEHMER, R.M. 1965. 811./ . Szükséges megjegyeznünk, hogy az illető reliefen Assur-našir-apli II. olyan fejdísz visel, amelyet egy Assur-ban-apli hadjáratában /elami/ elfogottakon látunk /HAMMAN, R. 1957. 418.k./ . Tény ugyanakkor, hogy az ábrázoláson archaikus részleteket is találunk.

A mondottak alapján felvetődik a relief esetleges át-faragásának lehetősége. Ez különösen a csótár esetében látszik valószínűnek. Ugyanis, míg a lószerszámrészek több-ségét eredetileg is az ábrázolásra tervezték, s azok a ló testén plasztikusan helyezkednek el, addig a csótárt úgy ábrázolták, hogy a ló testét kimélyítették, tehát minden-képpen később a lótest és a többi lószerszámrészlet kifa-ragásánál. A csótár különben sem kapcsolódik a lószerszám-hoz, felfüggesztő fülét teljesen szabadon, minden kötés nélkül látjuk.

Lehetséges az átfaragás a zablák esetében is. Ha ezek nem az I. előázsiai típus /Potratz/ füles változatát min-tázzák, akkor az I. előázsiai típuson később faragtak ki egy háromfüleces, egyenes oldaltagot. Erre az is utalhat, hogy az I. előázsiai típus középső, kerek tagjának felső része nem teljes.

Mindezek alapján valószínűnek kell tartanunk a vizsgált relief másodlagos megmunkálását, így annak sincs kü-lönösebb akadály, hogy a michačkowi és a kalgui állatábrá-zolást időben közelebb hozzuk egymáshoz.

Az e típusú állatábrázolást, michačkowihoz közelebb eső, stilizált formában ismerjük az illető területről. Egy mingečauri lándzsavégen /ASLANOV-VAIDOV-IONE, 1959. XVI/4./ ábrázolt állatalak felkunkorodó farkával, hátraforduló fe-jével, s még hátivének jellegzetes bemélyítésével is egyik legközelebbi megfelelője a taglalt michačkowinak. Adatunk azért is érdekes, mert achaemanida lándzsavég karcolt raj-záról van szó, ami ábrázolásokból jól ellenőrizhető /vö. WIESNER, J. 1963. 119, részben tévesen/. A lándzsanyélvég ábrázolása tehát VI-V., de inkább V. századot ad kronoló-giánk számára.

Megtaláljuk a däljai állatalak "pontos" megfelelőjét is Iránban. A gyakran említett ziwiyah-i pektorale egyik /nem asszir/ állatábrázolását teljesen azonosnak kell tar-tamunk a däljai állatalakkal /GHIRSHMAN, R. 1964. 137.k., WIESNER, J. 1964. 52.k./ . A felvonulási sort követő nagy-macska ragadozót kiöltött nyelvvel, kifelé /spirálisba/ hajló szájjal, hátrahajló /spirális/ lábfejekkel, s ugyan-ilyen módon megoldott farokkal ábrázolják. A felsorolt jel-lemzők érvényesek a däljai ábrázolásra is. A két állatalak füle hasonló alakú, s teljesen azonos tagolódású. Egyezik az állatok helyzetének ábrázolása is. Ha figyelembe vesszük a technikai megoldásból /a ziwiyah-i domborított, a däljai lemezkiavágás/ következő eltéréseket, akkor majdnem tökéle-tesen azonos két darabbal találjuk szemben magunkat, ehhez csak a ziwiyah-i naturalisabb megoldásától kell eltekin-tenünk, s megkapjuk a däljai állatalakot. Kapcsoljuk ehhez még azt, hogy, mint tárgyaltuk, a ziwiyah-i állatalakon hasonló helyzetben a tápiószentmártoni szarvasának megfe-lelő spiráldíszet találunk. Az állatalakot megtaláljuk ke-vésbé részletező kivitelben egy másik ziwiyah-i darabon is /GHIRSHMAN, R. 1964. 147.k., AMANDRY, P. 1965. 8.k./ .

Ki kell emelnünk, hogy a däljai darabnak a ziwiyah-i állatábrázolás a legközelebbi és csak ott megtalálható párja. A michačkowi, idevonható állatalakok is a kettő kap-csán keresztül értelmezhetők.

Ahhoz hogy dolgozatunkban többször is számbajövé ziwiyah-i leletről közelebbi képünk legyen, feltétlenül szükséges néhány megjegyzést tennünk.

A kincsben általában négy stílusegységet különböztet-nek meg: asszir, assziri-szkita, szkita és lokális /manneus/ egységeket. Több adat mutat urartui megfeleléseket is /AMANDRY, 1965. 899./ . Bennünket elsősorban az érdekel, milyen keretben szemléljük a lelet "szkita" összetevőit,

egyáltalán valóban szkitának tarthatók-e a ziwiyāh-i kincs így meghatározott darabjai.

A kérdéshez mindenekelőtt idéznünk kell Godard meg-
lehetősen egyedülálló, de figyelemreméltó véleményét. /GO-
DARD, A. 1962. 79./ "... dans le pays manai, l'art des
Zagros, que son évolution normale, en raison de ses contacts
avec le monde assyrien, avait quelque peu différencié de
l'art du Luristan propre, fut adopté par les Scythes nomades
lorsqu'ils occupèrent la Médie, et devint, tel quel, ce que
Rostovtzeff appelle l'art scythe archaïque." Utóbbiról
ugyanott azt mondja, hogy "... l'art de la partie septentri-
onale des Zagros transplanté en Russie méridionale..."

Ugy hisszük, az AMANDRY /1965. 894, 903, 909-910, 41. j./
által Ziwiyāh-hoz és az archaikus szkita művészethez idé-
zett, időben korábbi megfelelések önmagukban is elegendők
lennének hasonló nézet igazolására, azaz, hogy itt minden-
képpen egy megelőző E-ÉNY-iráni stílus kicsengésével, egyben,
bizonyos szempontból a szkita művészet előzményével talál-
kozunk. Az adatokhoz és az abból levonandó következtetések-
hez felesleges további megjegyzéseket fűznünk. Más kérdés,
hogy nézetünk szerint ez az ÉNY-iráni kör nem annyira a
déloroszországi, sokkal inkább a Volgától keletre eső saka
művészeti körrel állhat kapcsolatban. Már korábban említett-
tük /II. a. 2./, hogy a ziwiyāh-i zablakdaltag közvetlen
előzményét jelenti a tagiskeni saka darabnak, amelynek áb-
rázolását a persepolisi apadanan ismerhetjük fel. Ehhez já-
rul, hogy egy ziwiyāh-i aranyzalag /im. 8. k., GHIRSHMAN,
1964. 147. k./ két szélén elhelyezett madárfejbrázolások
is a Volgától keletre eső saka leletanyagban találják pár-
jukat, s ez a leletanyag gyakorlatilag nem tehető korább-
ra VI. sz. közepénél. Ugyanilyen irányba utal bennünket az,
hogy a ziwiyāh-i "szkitizáló" darabok egyike a majemiri
kultúra hasonló darabjaival vethető az is, hogy a tegezdisz
1968. 34. /.

Anélkül, hogy részletesen taglalnánk a lelet kronoló-
giai vonatkozásait /erről később bővebben szólunk/, szüksé-
ges már most megjegyeznünk, hogy a ziwiyāh-i lelet néhány
esetben achaemenida kapcsolatot mutat. Erre már von der
OSTEN /57./ is rámutatott, de a médekkel konkretizálta
is ezt a kapcsolatot GODARD /1962. 81./.

Hasonló kapcsola-
tot sugall a ziwiyāh-i fonott aranyláncköteg /GHIRSHMAN,
1964. 151. k./, amelyet egy susai ábrázoláson testőrök te-
gezéről lecsúngva látunk /im. 190. k., HALMAN, R. 1957.
433. k., WIESNER, 1963. VI./.

Megtaláljuk ennek ábrázolását
az apadanan is /GHIRSHMAN, 1964. 216-7, 219. k./.

A susai
ábrázoláson világosan kivethető az is, hogy a tegezdisz

lánctagjait ugyanolyan összeforrasztott hármas cső kapcsol-
ja egybe, mint a ziwiyāh-i darabot. Az összefüggések arra
utalhatnak, hogy a lelet nem kerülhetett földbe VI. sz. kö-
zepe előtt, ugyanakkor, ha nem is etnikai meghatározást,
de az etnikum meghatározásának egészen szoros leszűkíté-
sét adják.

Elmondottak közelebb visznek bennünket a Michalkow-
aranykincskör megítéléséhez. Ami a zoomorf fibulákat il-
leti, ezek után is kérdéses, hogyan magyarázhatók a däljai
és a michalkowi darabok eltérései. A michalkowiak ugyan le-
vezethetők /vagy paralellizálhatók/ a däljaival, de tartásuk
eltér attól, ti. jellegzetesen hasaló ábrázolások. Ilyen-
formán jó megfelelőjük a hasanlui csészén ábrázolt ragadozó
/DYSON, R.H. 1960. 125./, amely különben jellegzetes lurisz-
táni forma. Utóbbi viszont a nyakat-fejet elválasztó zsi-
nórtaggal és a lábak tekerccszerű tagolásával a ziwiyāh-i
ragadozó közeli párja. Így feltehető, hogy a michalkowiak
tartalmilag és formailag a Ziwiyāh-Dälj körbe tartozó más
darabokra mennek vissza.

Eltérés okozó lehet az is, hogy a michalkowiak késsi-
tési helye esetleg Kis-Ázsia ion városainak valamelyike.
Cameirosból /Rhodos/ ismerünk egy olyan elefántcsontfarag-
ványt, amelynek croszlánábrázolása közeli rokona a michal-
kowiaknak /HOGARTH, D.G. 1908. 180. KKK/10./.

Erre utalnak
a michalkowi szövegcselések technikai megfelelői is Ebnas-
ban /MARTON L. 1913. 338./.

Míg tehát a däljai iráni, a
michalkowiak ion készítmények lehetnek. Nem lényegtelen
adat ezzel kapcsolatban, hogy a fokorui lelet aranylemezek
négyzetes, trébelés után poncolt díszének /AB 1946-48. KKK./
megfelelőjét egy görög felirattal ellátott sisak /MOZSOLICS
A. 1954. 13. k./ szegélyén találjuk. Atlósan lemérve a foko-
rui lemezen és a Delhaes-sisakon a sima és a dudros rész
aránya egyezően 2:1, s ez megint csak utalhat a leletkör
készülési helyére. A sisak valószínűen V. századra datálható
/im. 50./.

A michalkowi állatfibulákon alkalmazott triquetrumok
stilizált megfelelőjének tarthatjuk a däljai állat farát
díszítő háromszögbe rendezett érintőskör-díszítést. Külö-
nösen az ugrai lelet triquetrumain /GALLUS-HORVÁTH, 1939.
XV/1-2./ keresztül érthetjük meg jól e díszítések összefüg-
géseit. Egyébként ez a lehetőség feltételeztetheti velünk
a vettersfeldi mellídsz állatábrázolások korongjainak
/MAJINOWSKI, 1967. 6. k./ és zablakörünk egy jellegzetes dí-
szítésének /GALLUS-HORVÁTH, 1939. XV/3./ esetleges tartalmi
kapcsolatát. Megjegyzendő, hogy a motívum megtalálható
achaemenidakori lyk érmeken /VOLLGRAFF-ROBS, 1953. 8. k./.

korona

Amennyire határozottan állást foglalhattunk az edények és az állatalakok eredetét illetően, olyannyira nem ismerjük jó megfelelőjét a michalkowi koronának /HADACZEK, K. 1907. XI/2./.

Ha a darab technikai jellemzői meghatározók, akkor ez is kisázsiai ion területen készülhetett, s érdemes megemlítenünk, hogy SVESNIKOV /1968./ szimbolikaelemzésében Közép-Keletről hoz adatokat a korona diszitményeihez. Középkéleti /bizonyos szempontból iráni/ kapcsolatra gondolhatott GALLUS Sándor /vö. AE 1946-48. XVI/3./.

Ha jó párhuzamokat nem is, de bizonyos megfeleléseket ismerünk a michalkowi koronához. Lehetséges, hogy kapcsolatba hozható vele a Thalosz-vázán ábrázolt Amphitrite-korona /HARRISON, E.B. 1967. 39-40./.

A korona pántján virágmotívumokat találunk azonos elrendezésben, mint a michalkowin a nagyobb applikált diszkek. A korona felső részén látható virágmotívum formailag /széthajló ágak/ kapcsolatba hozható a michalkowi keresztyszerű, azonos helyzetű diszitményekkel. Hogy az Amphitrite-korona egy keleti koronatípusból származtatható, arra adatunk lehet. Cipruson került elő egy mészkőből faragott női fej, amelynek koronája két irányba is továbbvezet bennünket /OHNEFALSCH-RICHTER, 1893. CXC/2., HADACZEK, K. 1903. 49.k./.

Az ábrázolásból feltételezhető, hogy a koronán applikált diszkek vannak, ami megfelel a michalkowi technikájának. Az egyik minta összevethető a michalkowi keresztyszerű díszszel, a felső, középső tag hiányával. Ez az adat különösen azért látszik lényegesnek, mert a ciprusi korona teljesen azonos a bisi-tuni szikladombormű Dareioson ábrázolt koronájával /GHIRSHMAN, 1964. 284.k., CAMERON, G.G. 1960., DALTON, O.M. 1964. 40.k. torzítva/. Dareios koronáján a motívumnak alul is van középső tagja, s mivel az alsó-középső tag a ciprusi koronán már hiányzik, nincs közvetlen akadálya annak, hogy ezekkel kapcsoljuk a michalkowi korona középső tag nélküli díszét. Valószínű, hogy ez a motívum tényleges növény-ábrázolásra megy vissza, kérdéses viszont, hogy ez a michalkowi diszitményekre is vonatkozik. A michalkowi korona keresztyszerű díszének ugyanis tartalmi rokona lehet a gordioni ásatáson, a Küçük Yassihüyük tumulusból előkerült díszdarab, ami geometrikus kialakításától eltekintve ugyanazt a formát jeleníti meg, mint a tárgyalt michalkowi darabok /YOUNG, R.S. 1956. 96/58./.

Young VII. századra teszi a temetkezést, és a kimmer invázióval bekerült szkítának tartja /im. 266./, amit legfeljebb a temetkezés módja igazolhatna, ez azonban nem feltétlenül szkíta

/vö. WIEGARTZ, H. 1965. 789. 155.j./.

A michalkowi koronát a fentebbiek szerint legalábbis lehetséges kapcsolatban kell látnunk egy perzsa koronatípussal. Említésre méltó, hogy hasonló szerkezetű koronák, illetve diadémok az iráni koiné /Ghirshman/ területére jellemzők /AMANDRY, 1965. 7.k., AE 1946-48. XVI/3./.

A Michalkow-aranykincskör legelterjedtebb darabjai a gyöngyök. Ezekkel részletesebben utoljára VADÁSZ /1966/ foglalkozott. A michalkowi, mihályfalvi szárnyasgyöngyökhöz egy Bayer által közölt kaukázusi megfelelőt idéz SVESNIKOV /1968/ a bütykös gyöngyökhöz. Mivel azonban az utóbbiak déli /kaukázusontúli/ eredetűek, valószínű, hogy a szárnyasgyöngyök esetében is hasonló körülményre gondolhatunk, márcsak azért is, mivel a típust ismerjük Redkin lagerről /SCHAEFFER, 1948. 288/10./.

A bütykös gyöngyök említett megfelelőit a trialeti No.3. kurgánból ismerjük /DŽAPARIDZE, O.M. 1964. 10/6./.

Ugyanebből a kurgánból került elő egy dominóalakú gyöngy /im. 10/5./, amely nem egyeztethető össze a Džaparidze által adott datálással /im. 119./.

A kurgánban előkerült kerámia /im. 14-15.k./ ugyanakkor látható kapcsolatban áll az iráni Triangle Ware-al, aminek datálása késő VII. századtól az V. század közepéig mehet /DYSON, R.H. 1960. 129., 1963. 132./.

A kronológiai meghatározásnál egyébként is figyelembe kell vennünk a többi transzkaukáziai lelőhely /Bestaseni, Samtavro, Redkin lager/ módosított datálását /vö. BOEHMER, R.M. 1965. 772. 84.j./, így a Džaparidze által adott időpont számba sem jöhet. A No.3. kurgánban egyébként olyan gyöngy is előkerült /DŽAPARIDZE, O.M. 1964. 10/1./, amelynek formai megfelelője a fokorui gyöngyök között található /AE 1946-48. XVI/5-8./.

A Michalkow-aranykincskör fibuláin alkalmazott gyöngyök /HADACZEK, K. 1907. IV-V., SVESNIKOV, 1968. 5/7-11., AE 1946-48. XVII/6-7./ eléggé magukban állóak. Svešnikov az egyik típusra /SVESNIKOV, 1968. 4/1./ egy zolocévi gombot idéz /im. 4/5./, ha viszont a fokorui fibulákról MARTON /1913. VII/41./ által közölt rajz reális, akkor ez a gyöngytípus jól kapcsolatba hozható az angyalföldi kincslelet csillagalakú gyöngyével /AE 1893. 87.1. 5.k., TOMPA F. 1928. 16/11./, utóbbi viszont kapcsolódik az említett trialeti gyöngyökkel /DŽAPARIDZE, 1964. 10/6./.

Adódik másrészt az ilyen gyöngyök kapcsolata zablakörünk jellegzetes buzogánytípusával /pl. GALLUS-HORVÁTH, 1939. XIII/1., HAMPEL J. 1895. II/7./, természetesen csak formailag.

A filigrándiszes gyöngyökről Ebert nyilatkozott, ezeknek egyetlen pontos párhuzamát La Tene környezetéből, Mitrovicáról említi /EBERT, M. 1908. 275-6./ VADÁSZ /1966./ a filigrándiszt a Kukuva mogilában előkerült dobozok hasonló diszitásával kapcsolja össze, hasonló gyöngyöket említi Arabadzyska mogilából. A lelőhelyek datálása V.sz. 1. fele, illetve V.sz. A filigrándiszes michačkowi gyöngyök /HADACZEK, K. 1907. XIII/1-2., SVESNIKOV, 1968. 4/6./ formai párját ismerjük Iránból is, GHIRSHMAN /1964. 560.k./ közül egy hasonló, V-IV. századba tartozó hamadani ?? darabot. A däljai gyöngyök /EBERT, M. 1908./ is összevethetők egy Kukuva mogilái /FILOW, B. 1934. 47.k./ és egy Musovica halomból származó darabbal /im. 108.k./ Körtük mindenestre lényeges eltérések is vannak.

Ami a másik filigrándiszes gyöngy /HADACZEK, K. 1907. XIII/1., SVESNIKOV, 1968. 4/7./ összefüggéseit illeti, mint már VADÁSZ /1966./ rámutatott, jó megfelelőit ismerjük Glasinac jellegzetes kettőskúpos gyöngyeiben. Nézetünk szerint ez a gyöngytypus legalábbis kisázsiai eredetű, erre utalhat, hogy a vizsgálataink során többször szóba került Ephesusban egyedül négy darab került elő /HOGARTH, D.G. 1908. XVIII/42./ A típus középeurópai kapcsolatot egyébként már Hogarth észrevette /im. 151./

A filigrándiszt kevés valószínűséggel határozhatjuk meg görög eredetűnek. Bár az utóbb vizsgált gyöngy érintéskörös mintájával azonos mintát találunk a vettersfeldi törhüvelyvégen /MALINOWSKI, 1967. 4.k./, azt nem sodrott huzalból készítették. A michačkowinak megfelelő, s a däljaival is kapcsolatba hozható sodrott filigránt találunk az iráni eredetű zöldhalompusztai lánc csövein /FETICH, N. 1928. V./ Hasonló filigránt ismerünk Iránból /PORADA, E. 1952. 57.o., TREASORS, Cat. 598./, de kevésbé dokumentálható görög anyagból.

Csak Szalacskáról ismerünk megfelelőt /HUNYADI I. 1942. 25/35./ a michačkowi lépcsőzetes, kettőskúpos gyöngyre /HADACZEK, K. 1907. XIII/3., SVESNIKOV, 1968. 4/3./, viszont a többi darab világos előázsiai kapcsolata alapján feltételezhető ugyanez ennél a típusnál is.

A Michačkow-aranykincskör lemezkorongjait /HADACZEK, K. 1907. VI-VII., SVESNIKOV, 1968. 5/1-6., AE 1946-48. XVII/1-4., EBERT, 1908./ GIMBUTAS /1959. 87./ középeurópai eredetűeknek tartja, VADÁSZ /1966./ mutatta meg, hogy légszorosabban a glasinaci lemezkorongokhoz kapcsolódnak. Ez a kapcsolat természetes, mindkét esetben zablakörünkhöz szorosan kapcsolódó együttesekkel állunk szemben. Mármost,

különösen a fokorui darabok formai, technikai jellemzői, a kúpos kiképzéstől eltekintve egészen közeli kapcsolatba hozhatók a Vlaško Selo-i falerával /POPOV, R. 1924. 54A./, ami viszont, mint már korábban megmutattuk /II.a.3./ előázsiai eredetű. Egészen közeli megfelelőjét ismerjük Nimrudból /STRONACH, D. 1958. 33/12./ Diszitésben is közeli megfelelőket ismerünk E-Kaukázusból /ARTANONOVA-POLTAVCOVA, O.A. 1953. 24/2, 45.k./ Ezek szerint eredetüket a korábban vizsgált darabokhoz hasonlóknak kell tartanunk.

Egy lóherealakú lemez /HADACZEK, 1907. VIII-IX., SVESNIKOV, 1968. 5/2./ formailag kapcsolható a vettersfeldi mell-diszhez /MALINOWSKI, 1967. 6.k./, diszitésének legközelebbi párját a zablakörünkhöz tartozó sofronievoi falerán ismerhetjük fel /NIKOLOV, B. 1965. 8.k./.

Csak néhány megjegyzést teszünk a fibulákkal kapcsolatban. Zablaleletkörünk fibuláit, azok eredetét később tárgyaljuk, így itt csak a Michačkow-aranykincskör fibuláinak néhány részletével foglalkozunk.

Mindenekelőtt, a fibulák többségére jellemző a háromszögalak /SVESNIKOV, 1968. 5/7-9., AE 1946-48. XVII/6-7./ A háromszögalakú fibulatipus kimondottan Közép-Keletre jellemző /SCHAEFFER, Cl. 1939. 38/E,L., WOOLEY, L. 1962. 34/U.18272., STRONACH, D. 1959. III/1,3!., GHIRSHMAN, R. 1954. XIX/4./ A fibulák ivének ilyen jellegű gyöngydiszitése ugyanezen a területen található meg /vö. im./ Döntőnek tarthatjuk, hogy egy karchemisi fibulán ugyanazt az ivelt gyöngyöt találjuk /STRONACH, D. 1959. 6/6./, mint két michačkowin /SVESNIKOV, 1968. 5/8,11./ A jellegzetes lábkiképzés kialakulását több közeléleti darabon megfigyelhetjük /STRONACH, 1959. 4/2, 3./, sőt közvetlen előzménynek tarthatunk egy kisázsiai típust /HOGARTH, 1908. V/5./, ami ugyanebben a formában feltűnik a Balkánon is /MIKULČIĆ, I. 1963. 15d./ A fibulák vázolt eredete más úton is kimutatható. Az egyik fokorui fibula /AE 1946-48. XVII/6./ lábkiképzése egészen közel áll egy kisázsiai fibulához /MARTON L. 1913. VII/43./ Utóbbi lábkiképzésének viszont egészen közeli megfelelőjét ismerjük Gerarból /STRONACH, 1959. 7/2./

A tárgyi megfelelések mellett igen lényeges adatot ismerünk ábrázolásról. A michačkowi fibulák pajzsainak felső része domborúan, két függőleges oldaluk homorúan ivelt /HADACZEK, 1907. IV, V/1-2., SVESNIKOV, 1968. 5/7-11./ Pontosan ilyen lábú fibulát találunk perzsákon /! ábrázolva /MUSCARELLA, O.W. 1967. IV/3./ Az ábrázolt típus különösen két michačkowi fibulának felel meg /HADACZEK,

1907. IV/2-3., SVESNIKOV, 1968. 5/8-11./, illetve azokkal teljesen azonos.

Ugy gondoljuk, fentebbiek elégségesen bizonyítják, hogy a fibulák esetében ugyanolyan eredetmeghatározást kell adnunk, mint a Michałkow-aranykincskör eddig elemzett többi darabjánál.

Leletkörünkben egy däljai és egy michalkowi darabot törmarkolatdiszként határoztak meg. Mármost a michalkowi darab /HADACZEK, 1907. X/1-2., SVESNIKOV, 1968. 4/9./, ha tényleg így határozható meg, egyetlen markolattípussal hozható kapcsolatba. Ezt egy jellegzetes iráni törtípuson alkalmazzák /POGREBOVA, M.N. 1965. 5/8,12./.

A michalkowi markolatdisz alsó részének ivelődése pontosan egyeztethető különösen az utóbbi markolatvégződés ivelődéseivel. Hasonló markolatvégződést találunk egy musieri /Transzkaukázia/ törön /LENGYEL I. 1956. 8/10./.

Ettől a feltételezéstől függetlenül, a markolatvégződés nyilván nem választható külön a lelet többi darabjától, különben is teljesen idegen európai környezetben.

A däljai leletből ismerünk egy csónakalakú fülbevalót /EBERT, 1908./.

Pontos megfelelőjét ugyan alig ismerjük, de ez a típus gyakran megtalálható a Balkánon, így Arabadziška mogilában /IAI VII. 1932-33. 261. 45/3-8./ Sapla Dere /VINSKI, Z. 1951./, Erdut /im./, Nin /POPOVIĆ, L. 1958. 81./, Gorica /im./, és Radolište /im. I.8/1, I.7/1./ lelőhelyeken.

A típus előázsiai vonatkozásaival VINSKI /im./ foglalkozott, részünkről ehhez csak azt szeretnénk hozzátenni, hogy a típus Iránban is elterjedt, s éppen a däljai darab egyik legközelebbi megfelelőjét Ziwiyah-ról ismerjük /GHIRSHMAN, 1964. 153.k./.

Utoljára hagyjuk tárgyalásunkban a Michałkow-aranykincskör karpereceit /HADACZEK, 1907. X/3-8., SVESNIKOV, 1968. 4/8, 10-11., EBERT, 1908., NESTOR, I. 1934., MARTON L. 1907. KISS L. 1926., GALLUS-HORVÁTH, 1939. XI/1. - bronz! AE 1946-48. XVI/1-4., AE 1898. 44, 52.o., AE 1900. 172.o./.

VADÁSZ /1966/ vetette fel ezeknek a daraboknak esetleges helyi eredetét. Ez különösen a két utolsóként említett darabra lehetne érvényes, amelyek sajátos kidolgozása kapcsolódik néhány megelőző helyi /erdélyi/ karperecéhez. Az egyik darab Erdély területén /Székelyhida/, a másik Erdélyhez közeli /Hajdúszoboszló/ került elő, így feltételezhető az is, hogy ezeken a darabokon az erdélyi féművesség késői hatásával kell számolnunk.

A karperecek eredetének kapcsán valószínűnek látjuk,

hogy a karperec típus származási területét a GILBUTAS /1959. 87./ által idézett kaukázusi, lurisztáni és DNy-perzsi darabok határozzák meg /pl. GODARD, A. 1931. XXVII/81./.

Felesleges részleteznünk ezeket az adatokat, hogy azonban európai összefüggésüket tisztábban lássuk, szükséges egy megjegyzést tennünk. Trebeniszen kerültek elő olyan tük, amelyek nyakán karpereceink végein található kúpos bütyöktagokkal egyező díszítést találunk /KERAMOPULLOS, A.D. 1928. 21.k./.

Ez összhangban áll a Michałkow-aranykincskör többi adatával, így a karperecek is azonos területről, azonos körülmények között kerültek Európába.

Ha most összegezzük adatainkat, elsősorban azt kell leszögeznünk, hogy gyakorlatilag a darabok mindegyike legalább Kis-Ázsiáig, de az esetek többségében Iránig vezethető vissza. Megjelenésük időpontjával, mint később részletesen megmutatjuk, de a fentebbiekből is következtethető, ca. az VI-V.sz. fordulóját határozhatjuk meg. Ez az időpont egyébként is egybeesik a középeurópai szkítizáló leletegyüttesek korával /II.b.l./, de mint néhány közvetlenül összefüggő adatból látható volt, a két leletkör különben is kapcsolódik egymáshoz.

Ennek kapcsán érdemes megfigyelni azt a körülményt, hogy a két kör tárgyainak készitési helye több esetben közös. Okkal hihetjük, hogy a zöldhalompusztai szarvas iráni formaelemei ellenére kisázsiai ion készitmény /vö. FETTICH N. 1934. 53./.

Ugyanezt mondtuk a Michałkow-aranykincskör több darabjáról. A közös eredet valóban meg is figyelhető a tárgyak megmunkálásában. A zöldhalompusztai szarvast több helyütt zsinórozás díszíti /vö. FETTICH N. 1928. 11-12. és táblák/. Zsinórozást találunk az Egger-gyűjtemény Michałkowról származó lemezén is /SZÁRAZ A. 1891. I/9./, továbbá /más technikával/ a michalkowi törmarkolatdiszen /HADACZEK, 1907. X/1-2./.

Ez természetesen nemcsak Zöldhalompusztához, hanem Tápiószentmártonhoz és Vetterfeldéhez is csatlakozik. Nem mondhatjuk el ugyanezt a zöldhalompusztai szarvas egy másik technikai sajátosságáról. A szarvas szemöldökét hátulról kitrébelték, majd előlről, kétoldalt a domborulat szélét poncolták /vö. FETTICH, 1928. 11./.

Bár hasonló megoldást Tápiószentmártonon is találunk, ott sokkal inkább /Zöldhalompusztán is többször/ a borda felületét poncolják. A trébelt borda szélének kívülről történő poncolását megtaláljuk a fokorui fibulák pajzsán is /AE 1946-48. XVII/6-7, XVIII/5-6./, de megvan egy michalkowi állatfibulán /HADACZEK, 1907. III/2./, s a rozettán is /im. IX/1./.

Az eltérések ellenére e technikai megoldások szórványos

előfordulása miatt a két leletkör részben közös eredete és kronológiája megokolható. Ugyanerre utal ziwiyāh-i párhuzamaik közössége is.

Ezek szerint a Michalkow-aranykincs kör időben és genetikailag kapcsolódik a középeurópai szkitizáló leletkörhöz, bevonható /"trako-kimmer"/ zablaleletkörünk iráni összefüggéseibe, így történetileg nyilván ezekkel együtt értelmezendő.

Vékony Gábor

A dolgozat a szerző 1969-ben megvédett doktori disszertációjának változatlanul reprodukált fejezete.

- AMANDRY, 1965/Amandry, P. Arch. Anz. 1965-4.
ARTAMONOV 1966/Artamonov, M.I. Sokrovišča skifskich kurganov, Leningrad, 1966.
1968/Artamonov, M.I. Proizhozhenie skifskovo iskusstvo, SA 1968-4.
ARTAMONOVA-POLTAVCOVA, 1953/Artamonova-Poltavcova, O.A. Szovj. Rég. V-VI.
ASLANOV-VAIDOV-IONE, 1959/Aslanov, G.M.-Vaidov, R.M.-Ione, G.I. Drevnij Mingecaur, Baku, 1959.
BENAC-ČOVIĆ, 1957/Benac, A.-Čović, B. Glasinac II. Sarajevo, 1957.
BLAVATSKIJ, 1964/Blavatskij, V.D. SA 1964-2. 13.sk. k.
BLOCH, 1963/Bloch, R. The Etruscans, London, 1963.
BOEHMER, 1965/Boehmer, R.M. Arch. Anz. 1965-4.
CAMERON, 1960/Cameron, G.G. Archeology 13/3. 1960.
ČAPLOVIĆ, 1961/Čaplović, P. AR XIII. 1961. 334.sk. k.
DALTON, 1964/Dalton, O.M. The Treasure of the Oxus, London, 1964.
DETWEILER-MITTEN, 1965/Detweiler, A.H.-Mitten, D.G. Exc. at Sardis, Türk Archeologi Dergisi XIV/1-2. 1965.
DŽAPARIDZE, 1964/Džaparidze, O.M. SA 1964-2.
DYSON, 1960/Dyson, R.H. Archaeology 13/2. 1960.
EBERT, 1908/Ebert, M. JÖAI XI. 1908.
FETTICH, 1928/Fettich N. AH III. 1928.
1934/Fettich N. AH XV. 1934.
FILOW, 1927/Filow, B. IAI IV. 1926-27.
1934/Filow, B. Die Grabhügelnekropole bei Duvanliž in Südbulgarien, Sofia, 1934.
FURTWÄENGLER, 1883/Furtwaengler, A. Winckelmanfestprogramm 43. Berlin, 1883.
GALLUS-HORVÁTH, 1939/Gallus S.-Horváth T. DissPann II.9. Bp. 1939.
GHIRSHMAN, 1954/Ghirshman, R. Village perse-achéménide,

- Mémoires de la Mission archéologique en Iran,
t. XXXVI. Paris.
1964/Ghirshman, R. Persia, 1964.
1964a/Ghirshman, R. Dark Ages and Nomads c.
1000 BC. Istanbul, 1964
- GIMBUTAS, 1959/Gimbutas, M. Archaeology 12/2. 1959. 84.skk.
- GINTERS, 1928/Ginters, W. Das Schwert der Skythen und Sar-
maten in Südrussland, 1928.
- GODARD, 1931/Godard, A. Les bronzes du Luristan, Paris,
1931.
1950/Godard, A. Le trésor de Ziwiye, Paris, 1950.
1962/Godard, A. L'art de l'Iran, Paris, 1962.
- HADACZEK, 1907/Hadaczek, K. Złoty skarby michałkowskie,
Krakow, 1907.
- HAEMAN, 1957/Hamman, R. Geschichte der Kunst I. Berlin,
1957.
- HAMPEL, 1894/Hampel J. AÉ 1894.
1895/Hampel J. AÉ 1895. 196.skk.
- HAMILTON, 1966/Hamilton, R.W. Iraq 28. 1966. 1.skk.
- HANFMANN-DETWEILER, 1961/Hanfmann, G.-Detweiler, H.
- HARMATTA, 1948/Harmatta J. AÉ 1946-48.
1953/Harmatta J. A kimmer kérdés, Bp. 1953.
1966/Harmatta J. AT XIII. 1966. 107.skk.
- HARRISON, 1967/Harrison, E.B. AJA 71. 1967.
- HROUDA, 1965/Hrouda, B. Zeitschrift für Assyriologie 23.
1965.
- HOGARTH, 1908/Hogarth, D.G. Excavation at Ephesus, London,
1908.
- KANTOR, 1950/Kantor, H.J. Archaeology 13/1. 1950.
- KERAMOPULLOS, 1928/Keramopullos, A.D. Archaiologike ephemeris 1927-28.
- KISS, 1926/Kiss L. AÉ 1923-26. 241.skk.
- LENGYEL, 1956/Lengyel I. AÉ 1956.
- MALINOWSKI, 1967/Maĳinowski, AFSBdpf 16/17. 1967.
- MANCEVIĆ, 1959/Mancević, A.P. IAI XXII. 1959. 53.skk.
- MANO-ZISI, D-POPOVIĆ, L. 1956/ Mano-Zisi, D-Popović, L.
Katalog nalaza iz nekropole

- kod Trebenište, Beograd.
- MARIĆ, 1964/Marić, Z. GZMS XIX. 1964.
- MÁRTON, 1907/Márton L. AÉ 1907. 57.skk.
1911/Márton L. AÉ 1911.
1913/Márton L. AÉ 1913.
- MELJUKOVA, 1960/Meljukova, A.I. Szovj. Rég. XVII. 1960.
- MELLINK, 1966/Mellink, J. AJA 70/2. 1966.
- MIKULČIĆ, 1963/Mikulčić, I. Starinar XIII-XV. 1962-63.
187.skk.
1965/Mikulčić, I. Starinar XV-XVI. 1964-65.
- MILČEV, 1955/Milcev, A. Sbornik Gavril Kacarov II. Sofia,
1955.
- MOZSOLICS, 1954/Mozsolics A. AAH V. 1954.
- MUSCARELLA, 1967/Muscarella, O.W. JNES 26. 1967. 82.skk.
- NESTOR, 1934a/Nestor, I. WPZ XXI. 1934. 108-30.
1934b/Nestor, I. ESA IX. 1934
- NIKOLOV, 1965/Nikolov, B. IAI XXVIII. 1965.
- OHNEFALSCH-RICHTER, 1893/Ohnefalsch-Richter, Kypros, die
Bild und Homer, Berlin, 1893.
- von der OSTEN/Osten, H.H. von der, Die Welt des Perser,
Stuttgart
- PÁRDU CZ, 1965/Párducz M. AAH XVII. 1965.
- PIOTROVSKIJ, 1951/Piotrovskij, B.B. Vanskoje carstvo-Urartu,
Moskva, 1951.
- POGREBOVA, 1965/Pogrebova, M.N. KSIIA 103. 1965.
- POPOVIĆ, 1958/Popović, L. ZRNM I. 1958.
- POPOVIĆ, 1965/Popović, V. Starinar XV-XVI. 1964-65.
- PORADA, 1962/Porada, E. Alt-Iran, 1962.
- POTRATZ, 1966/Die Pferdetransport des alten Orients, Analecta
Orientalia 41. Roma, 1966.
- READE, 1963/Reade, J.E. Iraq 25. 1963.
- REINECKE, 1897/Reinecke, P. AÉ 17. 1897.
- ROSETTI, 1959/Rosetti, D.V. MCA VI. 1959. 795-6.

- ROSKA 1942b/Roska M. Erdély régészeti repertórium /TAT/,
Kolozsvar, 1942.
- RUSU, 1960/Rusu, M. Dacia IV. 1960.
- SCHAEFFER, 1939/Schaeffer, C.F.A. Ugaritica III. Paris,
1939.
1948/Schaeffer, C.F.A. Stratigraphie comparée
et chronologie de l'Asie occidentale,
London, 1948.
- SREJVIĆ, 1960/Srejovic, D. Starinar XI. 1960.
- STRONACH, 1958/Stronach, D. Iraq XX. 1958.
1959/Stronach, D. Iraq XXI. 1959.
- SVEŠNIKOV, 1968/Svešnikov, SA 1968-1. 10-27.
- SZÁRAZ, 1891/Száráz, A. AE. 1891. 320.skk.
- TALLGREN, 1914/Tallgren, A. AE. 1914.
- TIRACJAN, 1964/Tiracjan, G.A. SA 1964-3. 64-78.
- TOMPA, 1928/Tompa F. AE 1928. 54.skk.
- TRÉSORS / Trésors de l'ancien Iran, Katalógus Genf.
- VADÁSZ, 1966/Vadász É. A Michalkow-Dálj-fokorui aranykin-
csék, Kézirat, 1966.
- VANDEN-BERGHE, 1959/Vanden-Berghe, L. Archéologie de
l'Iran ancien, Leiden, 1959.
- VELKOV, 1938/Velkov, I. IAI VIII. 1938.
- VINSKI, 1951/Vinski, Z. Jbuch f. Kleinasiat. Forsch.
I. 1950-51. 66-74.
- VOLLGRAFF-ROES, 1953/Vollgraff-Roes, JIES 12. 1953.
- WIEGARTZ, 1965/Wiegartz, H. AAnz 1965-4.
- WIESNER, 1963/Wiesner, J. Der Kunst des Alten Orient,
UK 2. 1963.
1964/Wiesner, J. Eurasische Kunst in Steppenraum
und Waldgebiet, UK 4. 1964.
- WILKINSON, 1960/Wilkinson, C.K. Iraq 22. 1960.
- WOOLLEY, 1962/Woolley, L. Ur Excavations IX. 1962.
- YOUNG, 1956/Young, R.S. AJA 60. 1956.

Data to the Connections of Central-European
Iron-Age with Iran

/Excerpt/

Investigations in Europe have been interested for a long time in the "gold-treasure circle" denoted by the Michalkow-Dalya-Fokaru findspots and in the Vettersfeld-Witaskowo find. It is demonstrable that these finds can be arranged into the same chronological level; according to absolute chronology to the end of the 6th and the beginning of the 5th century /520-480 B.C./ The stylistic connections of the finds - besides being directly connected to the so-called Thracian-Cimmerian relics in Europe and to the Central-European "Scythian-like" circle of finds respectively, - have a wider interrelation as well; both the technical realization and a certain part of the sample-treasure show connections with the minor finds of Greek towns from Asia Minor /Ephesos/ on the other hand the interrelations in the form of representation and in the solution of minor details point into the direction of Iran and the neighbouring area. Special significance is attached in this respect to the connections of the animal representation of our finds with that of Ziwiyān, South-Caucasus and Luristan. A detailed analysis can make it certain, that several finds of this period can be connected to their equivalents in Iran through Asia Minor instead of South Russia; and this fact gives occasion for drawing - even if limited - historical conclusions. In this case we must primarily think of the European connections of the Persians and of the long period of their rule in Europe /Thrace/; in the case of the latter it is not without any significance that our

finds are closely connected to the circle of Trebenivvste.

In connection with Michalkowo we have to point out that for the time being we have no substantial reason for connecting this find to the Holihrad-Culture /suggested by Soviet investigations/ the find being unique and without any interrelation with the contemporary archaeological material of its environment.

Gábor Vékony

A későantik császári paloták alaprajzi típusának kialakulásához¹

A tetrarchia korától a császárt körülvevő szertartásrend lényegesen megváltozott². A császár-isten elképzelés a szertartásrendben egyre erősebben kihangsúlyozódott, és ezt a felfogást -külsőségeiben- a keresztény hitet valló császárok is átvették. A földi és égi szférák összemosódtak³. A kezdetben Sol Invictusként megjelenő császár kozmokrátor jellege lépett előtérbe⁴. A hatalmi jelvények és szimbólika köre tovább bővült, és a császárral kapcsolatban álló összes személyre is kiterjedt, az uralkodó életének és ténykedésének minden területén megmutatkozott. Már a IV. század elejétől általánosan sanctus-nak nevezték a császárt⁵ és lakóhelyét, a palatium-ot⁶ is. De a császár minden tartózkodási helye is palatiummá vált⁷. Kialakultak a liturgikus öltözetek, jelvények, a trón, a kyborion stb., melyek egyre fokozódó jelentőséget és szimbólikus értelmet nyertek⁸. A birodalom keleti felében a császár-liturgia tovább bővült, majd egyre merevebbé válva a birodalom pusztulásáig lényegében változatlanul fennmaradt⁹. Részletes előírások szabályozták a császári család életének minden területét, szigorú szertartásrend szabályozta a születés, a házasság, a halál és temetés, a koronázás, a kihallgatások rendjét¹⁰. Mindezek hatása az építészetben is megmutatkozott.

Az alábbiakban a későantik reprezentációs termek kialakulásához és alaprajzi jellegzetességeihez fűzők néhány észrevételt.

A IV.sz.-i paloták központi termének, a keresztény kultuszépületekhez hasonlóan két típusa figyelhető meg: a hosszahajós és centrális típus. Mindkettő előzményei már a korai császárkorban kimutathatók. Így a centrális diszterem vagy termek sora megfigyelhető Rómában, Nero palotájában¹¹, az aquincumi helytartói palotában¹², a saloniki